

VÄGVAL

I SKOLANS HISTORIA

TIDSKRIFT FRÅN
FÖRENINGEN FÖR SVENSK
UNDervisningshistoria
ARGANG 9 • NR 2 • 2009

ISBN 1652-0610

FRÅN START NR 33

I detta nummer

Redaktören har ordet	2
Medverkande i detta nummer	2
<i>Lena Bronäs</i> : Från demokrati som lydnessinstrument till demokrati som deliberation	3
<i>Lena Hammarberg</i> : Skolhälsovården och den statliga tillsynen	7
<i>Henrik Edgren</i> : Läsebok för folkskolan – En nationell och nordisk medborgerlig kanon för det sena 1800-talets folkskolebarn	13
Föreningens årsmöte 21 april 2009	20
Meddelanden: 1. Inbjudan till seminarium 19 november 2009 2. Information om utbildningshistorisk konferens	24

VÄGVAL I SKOLANS HISTORIA

Redaktion: Bertil Bucht (ordf.), Bengt Alin, Solweig Eklund, Eva
Forsberg, Esbjörn Larsson, Stig G Nordström, Solveig Paulsson, Annika
Andrä Thelin, Carl-Magnus Wendt.

Redaktionens adress: Box 2056, 750 02 Uppsala

ISSN 1652 – 0610

Redaktören har ordet

I förra numret av *Vägval* blickade vi tillbaka på tidskriftens egen historia. Vi tittade bakåt för att se vilka områden som behandlats och i vilken utsträckning olika teman behandlats och – kanske framför allt – ännu inte behandlats.

I detta nummer blickar vi både bakåt, som en tidskrift om undervisningens historia ska göra, och – framåt. Framåt såtillvida att vi inbjuder till en höstutflykt till Norrköping. Där blir det den 19 november ett seminarium på Arbetets museum med temat "*Skolans roll under framväxten av industrisamhället*" (se sida 24).

Bakåt blickar vi dels på det gångna årets verksamhet i vår förening, dels på föreningens årsmöte i april (se verksamhetsberättelse och årsmötesprotokoll på sidorna 20 och 22).

I fokus för bakåtblickandet står dock förstas tre undervisningshistoriska texter.

Universitetslektorn Agneta Bronäs ger en översikt över samhällskunskapsämnets framväxt i grundskolan. Därmed kompletteras den beskrivning av ämnet på gymnasienivå som vi tidigare fått av ordföranden i Föreningen för lärare i samhällskunskap Leif Jarlén. Agneta ger en bild av hur ämnet utvecklats från att ursprungligen ha varit samhällets verktyg för att meddela "medborgarkunskap" till lydiga och lojala medborgare: "*Tjänaren åligger att vara gudfruktig, trogen, flitig, nykter och sedlig samt får icke undandraga sig det arbete och de sysslor som husbonden skäligen föresätter.*" (Medborgarens bok, s. 46)

Statens inflytande beskrivs också i en artikel av det tidigare undervisningsrådet vid Skolverket Lena Hammarberg, när hon redovisar decennier av diskussioner och beslut kring skolhälsovården och den statliga tillsynen. Vi får bl.a. läsa om hur skolhälsovården gradvis utsträcktes från läroverken ned i skolstadierna och ut i hela landet och om hur den första skolsköterskan till en början mest fick fungera som "lusfröken".

I detta nummers tredje och sista artikel visar Henrik Edgren att idén för några år sedan om en svensk litterär kanon för våra skolor inte var något nytt under solen. Det gör han i artikeln "Läsebok för folkskolan – En nationell och nordisk medborgerlig kanon för det sena 1800-talets folkskolebarn". Han citerar bl.a. den dåvarande ecklesiastikministern, som menade att *Läseboken* skulle kunna dana den svenska ungdomen till "sann medborgerlighet" (sic!).

Har Du själv idéer om vad Du vill läsa i Vägval och tips på författare eller vill Du skriva själv? Hör av Dig på vår adress (se omslaget) eller gärna direkt till mig på buchts@bostream.nu alt. på telefon eller sms till 0708-11 14 30. Det har under de senaste åren ett antal intresserade gjort, och resultatet har alltid blivit spännande artiklar.

Med tillönskan om en skön sommar!

Bertil Bucht

Redaktör för *Vägval*

Artiklar i *Vägval* är numera sökbara via Bibliotekstjänst (www.btj.se).

Klicka på länken sob.btj.se/sb/FrontServlet?jump=asok

Medverkande i detta nummer

Agneta Bronäs är studierektor och stf. prefekt vid Institutionen för utbildningsvetenskap med inriktning mot humaniora och samhällsvetenskap vid Stockholms universitet. År 2000 disputerade hon på "Demokratins ansikte. En jämförande studie av tyska och svenska samhällskunskapsböcker för gymnasiet".

Lena Hammarberg är f.d. vårdlärare och fil. dr i pedagogik och har arbetat som undervisningsråd och enhetschef i Skolverket de senaste 17 åren före pensionen.

Henrik Edgren arbetar vid Växjö universitet och disputerade 2005 på "Publicitet för medborgarmannavett: det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831".

Från demokrati som lydoadsinstrument till demokrati som deliberation

- samhällskunskapsämnetts framväxt och konsolidering i grundskolan

Varför har vi samhällskunskap i skolan? Hur gick det till när ämnet infördes? Den här artikeln ska främst belysa samhällskunskapsämnetts införande i grundskolan. Den historiska belysningen av samhällskunskapsämnet är nästintill densamma för grundskolan och gymnasieskolan, men en skillnad grundlades direkt från början. Samhällskunskap i grundskolan har haft fokus på elevers sociala fostran, medan gymnasieskolan mer har haft fokus på teoretiska kunskaper med statsvetenskaplig prägel.

Medborgarkunskap – att fostra lydiga och lojala medborgare

Framväxten av den politiska demokratin och näringslivets omstrukturering till en tydlig marknadsekonomi skapade behov av en medborgarbildning. Skolan fick därför i uppdrag att utbilda både för det politiska samhället och för näringslivet. Frågan var bara vilket eller vilka ämnen som skulle genomföra utbildningen och hur den skulle se ut. Redan 1884 utkom *Medborgarens bok*, en enkel, lättfattlig och prisbillig lärobok i svensk statskunskap, enligt författarens egen utsago. Boken innehöll bl.a. statistiska uppgifter om landets ytvidd och folkmängd, grundlagar, bestämmelser för politisk rösträtt, för statsförvaltning, för kommunal förvaltning, juridik och arbetsliv. Kunskaper som sågs som viktiga för en medborgare att besitta. I avsnittet Medborgarens formulärbok beskrivs också vilka färdigheter en medborgare måste ha. Avsnittet behandlar sammanträdesteknik, hur man överklagar ett ärende, hur man fyller i blanketter och hur man deklarerar. I boken uppenbaras den skillnad i kunskapsöverföring som kom att prägla skolsystemets olika delar ända fram till i dag. Faktakun-

skaper och kritiskt tänkande fick fäste i läroverken, medan folkskolan och fortsättningsskolan främst betonade social fostran och praktiska och vardagliga färdigheter.

Medborgarskapet hade dittills präglats av lydoad mot husbonden, här exemplifierat med ett citat från Medborgarens bok.

”Tjänaren åligger att vara gudfruktig, trogen, flitig, nykter och sedlig samt får icke undandraga sig det arbete och de sysslor som husbonden skäligen föresätter.” (Medborgarens bok, s. 46)

Fostran till lydoad skulle nu ersättas med fostran till arbetsvilja och ansvarskänsla. Det hade dessutom vuxit fram en nationell överideologi som innehöll både en stark tilltro till vetenskap och en stark kärlek till nationen och det svenska. För att kunna ge alla medborgare nödvändig kunskap och skapa en samhörighet inom landet, en samhörighet som skulle bygga på kärlek till hembygden och fosterlandet, infördes Medborgarkunskap som ämne eller snarare som ett ämnesinslag i hembygdskunskapen i folkskolan och i historieämnet i fortsättningsskolan. Detta skedde i samband med införandet av 1919 års undervisningsplan.

Hembygdskunskapen skulle ge eleverna en inblick i närsamhällets organisation och funktion. Olika arbetsövningar skulle skapa kontakt mellan skola och arbetsliv. Fortsättningsskolans medborgarkunskap fick till uppgift att skapa en stark ansvarskänsla och att ge kunskaper för att skapa dugliga medborgare och nyttiga arbetstagare:

”Undervisningen i medborgarkunskap skall hava till uppgift att giva lärjungarna kunskap om samhällets byggnad, om olika samfundsformer, såsom familj, kommun, kyrka och stat, samt dessas uppgifter och verksamhet och att därvid öppna de ungas blick för de förmåner det medför att leva i

ett ordnat samhälle, att göra dem förtrogna med de rättigheter, som tillkomma medborgare i ett sådant samhälle, men ock inskräpa de förpliktelser dessa förmånens åtnjutande ålägger varje dess medlem samt sålunda göra dem skickade att som vuxna bruka den medborgerliga friheten under känsla av ansvar för samhällelig rättvisa och allmänt väl.” (Fortsättningsskolestadgan 1918:1001, s. 2735)

Vissa värden skulle föras över till eleverna, och dessa värden var baserade på rationella grundvalar. Värden som nationen och fosterlandet ifrågasattes inte och tillsammans med vetenskapliga ideal kom de att ersätta Gud som överhet. Medborgarnas skyldigheter beskrevs på följande sätt:

”Allmänna medborgerliga skyldigheter äro lydriad för lag och överhet, underordnade av de enskilda intressena under det allmänna samt för män värplikt.” (Svensk stats- och samhällskunskap, 1945, s. 17)

Det utmärkande för medborgarkunskapen under perioden före andra världskriget kan sägas ha varit att skapa lydiga, lojala arbetstagarare och samhällsmedborgare.

Samhällskunskapsämnet tar form – att fostra sakliga och allsidiga medborgare

I samband med andra världskriget ställdes frågan om demokratins utformande på sin spets. Vad är demokrati? Kan demokrati ge upphov till odemokratiska handlingssätt? En debatt tog vid om hur demokratiska värden skulle kunna värnas och vilken roll skolan skulle ha i förmedlandet av demokratiska värden. 1946 års skolkommision arbetade aktivt för att införa ämnet samhällskunskap i skolan och skrev i sitt betänkande SOU 1948:27, s. 3:

”Demokratin bygger på alla medborgares fria samverkan. En sådan samverkan måste i sin tur bygga på fria personligheter. Skolans främsta uppgift blir att fostra demokratiska människor.”

Skolkommisionen föreslog att ett nytt ämne med namnet samhällskunskap skulle införas från och med årskurs 4. Ämnet skulle vila på en objektiv och vetenskaplig grund. Eleverna skulle fostras till självständiga och kritiskt tänkande personer med en lust och vilja att engagera sig för samhällets bästa. Skolkommisionens förslag ledde fram till

en försöksverksamhet med samhällskunskap som ämne i en enhetsskola. Ämnet samhällskunskap skulle i första hand ge en orienterande bild av samhället med fokus på samhällsinstitutionernas syfte och verksamhet. De samhällsföreteelser som skulle belysas var i första hand sådana som lätt kunde anknytas till elevernas värld. Det var viktigt att eleverna fick göra studiebesök och då komma i nära kontakt med de fenomen eller institutioner som behandlades i undervisningen. Studierna skulle läggas upp så att eleverna skulle utveckla förmågan att själva söka och hitta material av olika slag och lära sig att använda kunskaperna i nya situationer. Samhörighets- och ansvars känslan skulle utvecklas, och fortfarande handlade det om att underordna sig det allmänna bästa, men kollektivet började nu ersättas av individens engagemang och utveckling.

Lgr 62

Först i och med läroplanen från 1962, Lgr 62, infördes samhällskunskap som obligatoriskt ämne i grundskolan. Ämnet kom då att ingå i hembygds-kunskap under lägstadiet, under mellanstadiet som en del av den samlade undervisningen i orienteringsämnen och under högstadiet som eget ämne. En samlad undervisning visade sig vara svårare att genomföra på högstadiet på grund av ämnesläraresystemet som inte medgav utbildning i samtliga samhällsorienterande ämnen.

Samhällskunskapen skulle nu i första hand ge eleverna socialt värdefulla attityder och färdigheter för att underlätta den framtida anpassningen till samhället. Arbetsliv och yrkesutbildning fick en framträdande roll genom en stark betoning av studie- och yrkesorienteringen i ämnet. Dessutom betonades det att eleverna skulle utveckla sin personlighet och bli självständiga. Eleverna skulle engageras i planeringen av arbetet för att utveckla förmågan att delta i olika verksamheter och få en upplevelse av att det går att påverka. Detta skulle leda till en vilja till ett senare engagemang i samhällslivet. Målet med studierna var att ge eleverna en orientering i det nutida samhället, arbetslivet, samhällsekonomin, det politiska livet och internationellt samarbete.

Undervisningen skulle utgå från intresseområden eller arbetsområden, framförallt under de tidigare skolåren, och så här kunde det se ut, exemplifierat via innehållsförteckningen i en

lärobok för mellanstadiet:

”Jorden, solen och planeterna, I Sverige på 1700-talet, Arabvärlden och Israel, Energi, När samhället förändrades, I Nordamerika, Tillsammans, I tropikerna, Kyla, Jesus och människorna, Krig och fred, Bergskedjor, tätbygder i Asien, Länder på södra halvklotet. (Hermods, F6, OÅ för mellanstadiet).

Den samlade undervisningen blir tydlig genom rubrikerna som symboliserar de olika orienteringsämnena. Ämnena blandas för att ge en helhetsbild av samhället, kulturen och naturen. Dessutom speglar rubrikerna olika arbetsområden.

Lgr 69

Nästa läroplan, Lgr 69, befäster samhällskunskapsämnet och arbetsätt. Förmågan att motstå propaganda lyfts fram som ett mycket viktig inslag i undervisningen. Kritiskt tänkande och ett vetenskapligt förhållningssätt blir redskap för att avslöja propaganda och dåliga argument. Utgångspunkt för studierna ska tas i elevernas intresse, i konkreta erfarenheter och i situationer med familj, kamrater och skola. Alltjämt är det samhällsinstitutionernas verksamhet och funktion som ska belysas. Eleverna ska genom ämnet få uppleva ett levande samhälle där var och en kan bidra till det gemensamma bästa. Det som finns som embryo i Lgr 69 och som sedan blir till det nya i samhällskunskapen är ett fokus på viktiga centrala begrepp.

Det mest karakteristiska för samhällskunskapen under den här perioden är saklighet och allsidighet. Eleverna ska utbildas till sakliga, kritiskt tänkande, självständiga och toleranta medborgare.

Samhällskunskap som demokratifostran i Lgr 80

Samhällskunskapen, men även de andra samhällsorienterande ämnena, får genom nästa läroplan, Lgr 80, ett särskilt ansvar för att fostra elever till demokratiska medborgare.

”Skolans samhällsorientering har ett särskilt ansvar för att fostra eleverna till medborgare i ett demokratiskt samhälle.” (Lgr 80, s.119)

Detta uppdrag skulle sedan ytterligare förstärkas i nästa läroplan, Lpo 94.

Under tidigare perioder hade samhällskunskapsämnet alltmer kommit att innehålla en konfliktfri och harmonisk beskrivning av samhället. Samhället och de demokratiska värdena beskrevs som färdiga och som givna. Skälet till detta var främst att samhällskunskapen hade kopplats bort från historieämnet. Därigenom hade möjligheterna att upptäcka varför samhällets institutioner är formade på ett visst sätt minskat. Eleverna gavs inte möjlighet att se hur och varför vissa institutioner fanns och vilka problem de var tänkta att lösa. I stället framställdes samhällsmönster och värdegrund på ett okritiskt sätt. Ett annat skäl hade varit den starka betoningen på objektivitet.

I Lgr 80 ville man nu lyfta fram olika perspektiv och visa de konflikter som finns i ett samhälle:

”Också våra gemensamma grundläggande värderingar måste diskuteras. Konflikter mellan mål och verklighet skall belysas med material av olika slag och frågeställningar kring detta skall bearbetas.” (Lgr 80, s. 35)

I samhällskunskapen skulle nu de demokratiska värdena analyseras för att utveckla elevers förmåga att kunna ta ställning i olika samhällsfrågor genom att värdera de olika argumenten. Fostran till samarbete fanns kvar, men elever ska få förståelse för att konflikter är naturliga inslag i en gemenskap. Tanken var att ett konfliktperspektiv som innehåller förslag till lösning skulle främja ett ansvarsfullt, aktivt deltagande i samhällslivet. Genom värderingsdiskussioner skulle eleverna också få en ökad förståelse för andra människor och deras villkor. Den spänning som alltid finns mellan individ och samhälle skulle återspeglas och diskuteras: Vad innebär det att ha individuell frihet i förhållande till det allmänna eller samhällets bästa?

Stofffrängsel hade medfört svårigheter för lärarna att prioritera nödvändiga kunskaper i undervisningen. Kursplanen i Lgr 80 betonar därför ämnets centrala begrepp som ska bilda grunden för elevernas kunskapsutveckling. Viktiga centrala begrepp som ska behandlas är demokrati, diktatur, rättigheter, skyldigheter, makt, tolerans och representativitet.

Ett annat problem var att samhällskunskap, som eget ämne, var osynligt i läroplanen och kursplanen. Det var enbart orienteringsämnena i form av samlad undervisning som beskrevs.

Samhällsorienterande och naturorienterande ämnen beskrevs genom samma innehållsliga moment: *Människan, Människans omgivning (Människan och naturen) och Människans verksamhet*. Samhällsorienterande ämnen tilldelades ett specifikt moment, *Människans frågor inför livet och tillvaron*, som utgör religionskunskap (Lgr 80, s. 113). Det poängterades också att studierna inte fick bli ensidigt teoretiska utan att det måste finnas inslag av excursioner, studiebesök och fältarbete.

Progressionen i ämnet byggdes på följande sätt:

- Momentet *Människans verksamhet i ett tids-perspektiv*: Under lågstadiet behandlas elevens egen historia, under mellanstadiet elevens släkt-historia och under högstadiet ortens historia.
- Momentet *Människans verksamhet i ett samhällsperspektiv* beskrivs på ett likartat sätt. Under lågstadiet ska t.ex. demokratins grunder behandlas utifrån arbetet i klassen, under mellanstadiet utifrån demokratiska arbetsformer i klassen och skolan och under högstadiet utifrån mötesformer, möteteknik, demokratiska arbetsformer, demokratiska rättigheter och skyldigheter.

I läroböcker kan ett konfliktperspektiv och demokratiskt förhållningssätt skildras genom berättelser från familjelivet. Det kan vara föräldrar som hetsigt diskuterar hur skattemedel kan användas eller vem som ska betala för en viss service i en kommun. Det kan handla om barn som har olika livsvillkor och hur de kan stödjäs. Då är det elever som får komma till tals och visa olika åsikter. På så sätt återges olika konfliktsituationer som dessutom har anknytning till olika värden.

Lpo 94

I läroplanen, Lpo 94, förstärks ansvaret för elevernas demokratiska fostran, speciellt för samhällskunskapens del.

"Utbildningen i samhällskunskap skall ge grundläggande kunskaper om olika samhällen, förmedla demokratiska värden och stimulera till delaktighet i den demokratiska processen." (Kursplaner och betygs-kriterier, Grundskolan, 2000, s. 86)

Undervisningen i samhällskunskap blir nu mer präglad av färdigheter än av kunskaper. Eleverna ska visserligen tillägna sig kunskaper men dessa

ska främst användas för att eleverna ska kunna ta ställning i olika samhällsfrågor. Fokus riktas därför mot förmågan att kommunicera, argumentera, analysera, kritiskt granska och ta ställning. För att kunna utveckla dessa förmågor behövs ju kunskaper, men vilka?

Hur innehållet i samhällskunskap kan se ut kan exemplifieras med innehållet i en lärobok.

Kapitlen som tas upp handlar om *Lag och rätt, Vi och våra massmedier, Arbetslivet, Sveriges kommuner, Valfärdssamhället, Vägen mot vuxenlivet, Droger och drogmissbruk, Invandrarlandet Sverige, Hur Sverige styrs, Demokrati och diktatur, Samhällets ekonomi, Världen i dag och i morgon*.

Det är en markant skillnad mot den momentindelning som anvisades för Lgr 80. Ändå är innehållet sig ganska likt. Det primära är att skapa aktivt handlande demokratiska medborgare, och för detta ger undervisningen vissa baskunskaper. Här är teman som lag och rätt, kommunal organisation och politisk styrning viktiga inslag.

Demokrati och demokratiskt förhållningssätt kan beskrivas på olika sätt:

"Att vara demokratisk innebär att man tänker och känner på ett visst sätt, t.ex. att alla människor är lika mycket värda, att man ska ta hand om varandra, visa hänsyn och medmänsklighet."

"I en demokrati har alla människor lika värde. Ingen röst är mer värd än någon annans. Men därav följer inte att alla har lika mycket makt." (Samhällskunskap, Puls 7, s. 19 resp. 145)

Deliberation och deliberativa samtal blir under den här perioden lärarens viktigaste undervisningsredskap i samhällskunskap. Genom deliberativa samtal kan konfliktperspektiv föras fram, värderingar diskuteras och grundas i baskunskaper. Deliberativa samtal får sin största utbredning inom gymnasieskolan men har en förankring även inom grundskolans senare år.

Under den här perioden får samhällskunskap ett fokus mot demokratifostran och att fostra till aktivt handlande medborgare med innebörden att kunna analysera, kritiskt granska, ta ställning och kunna argumentera för sitt ställningstagande; en deliberativ medborgare.

(forts. s. 19)

Skolhälsovården och den statliga tillsynen

Decentraliseringen och överflyttningen

Vad hände med skolhälsovården när den skildes från skolan på statlig nivå? I denna artikel ska ett vägval diskuteras, som gäller skolhälsovårdens statliga styrning. Utifrån egen erfarenhet av att ha hanterat detta uppdrag ska jag försöka att förstå det historiska sammanhang som gjorde förändringen nödvändig men också varför den var så kontroversiell för personalen på fältet.

När Skolverket bildades 1991 var det kulmen på en länge diskuterad och pågående decentralisering av skolans styrning. Behovet av ett ökat lokalt inflytande över skolans vardag och problemen med statlig detaljreglering hade uttalats sedan 70-talet. I Lgr 80 påbörjades en decentralisering som efter hand ökade i omfattning. Under Göran Perssons tid som utbildningsminister och med Ulf P. Lundgren som generaldirektör för den nya skolmyndigheten genomfördes en radikal förändring av skolans styrning.

Makten över skolan flyttades i huvudsak till de lokala huvudmännen. Den princip som togs fördes var att decentraliseringen skulle gälla hela vägen och ända ner till klassrummet. Elever och föräldrar skulle involveras i att tillsammans med lärare delta i diskussioner kring innehåll och utformning av undervisningen liksom också att värdera resultaten. Nya läro- och kursplaner utarbetades under de första åren med mål- och resultatstyrning som modell och som genom sin utformning skulle ge plats för ett lokalt friutrymme. Den statliga tillsynen av skolan var närmast tänkt som en komplettering av uppföljning och utvärdering och avsåg att rätta till brister och förhållanden som kunde ha stor betydelse för enskilda elever.¹ Genom den s.k. ”solnedgångsförordningen” avskaffades vid ett och samma tillfälle en rad

författningar, däribland föreskrifter om behörighetsvillkor för skolsköterskor. Utvärdering var den nya myndigheten Skolverkets främsta instrument för kontroll och indirekt styrning. Även de ekonomiska styrmedlen avskaffades i och med att kommunernas statsbidrag efter ett par år samlades i ”en påse”, som gjorde att kommunerna i hög grad själva kunde prioritera mellan skilda verksamheter. Så kan läget under de allra första åren efter Skolverkets tillkomst kort – och mycket förenklat – sammanfattas.

Med de villkor som rådde i den nya myndigheten vid starten, var skolhälsovården ett (av många) problem. Under Skolöverstyrelsens sista tid hade en skolöverläkare och skolsköterska som två drivande tjänstemän ansvarat för skolhälsovården. Under det sista decenniet före SÖ:s nedläggning hade hälsofostran varit en viktig fråga på SÖ, där frågor som tobak, narkotika, kost och motion, stod högt på dagordningen.² Dessutom hade handböcker i hälsovård, allmänna råd, servicematerial, skrifter i olika hälso- och ohälsifrågor och manualer för journalföring, givits ut. Även utvärderingar av elevvårdsverksamheten genomfördes under de sista åren före nedläggningen liksom deltagande i forskningsprojekt.³ Skolhälsovårdens vaccinationer rapporterades kontinuerligt till SÖ som svarade för återrapportering och fastställde vaccinationsprogrammets omfattning. Årligen hölls konferenser och utbildningar för skolläkare och skolsköterskor och SÖ hade täta kontakter i synnerhet med 1:a skolsköterskor och dito skolläkare. Det var med andra ord en omfattande verksamhet som bedrevs från elevvårdsbyrån. Förväntningarna på att denna skulle fortsätta relativt oförändrad kom omgående

såväl från skolläkare och skolsköterskor som från andra myndigheter.

Med det uppdrag Skolverket hade fått var det mycket litet av verksamheten som skulle kunna fortgå. Som ett av två anställda undervisningsråd med sjuksköterskebakgrund fick jag uppgiften att hitta en lösning på skolhälsovårdens statliga styrning.⁴ Det visade sig bli en svår uppgift. För att klara övergången under den tid frågan väntade på sin lösning projektanställdes efter några år en väl meriterad skolsköterska på Skolverket under en begränsad tid, bl.a. med uppgift att fundera över kvalitetssäkringen av skolhälsovården. Hennes uppgift var inte heller enkel, Skolverkets hållning att inte ge råd utan istället stimulera till lokalt ansvarstagande var mycket svår att förena med alla förfrågningar från fältet och den praxis av tydlig styrning som hade utvecklats. En genomförd utvärdering av skolhälsovården lyckades knappast blika kritikerna.⁵ Detta trots att utvärderingen kunde peka på dels den stora uppskattning av skolhälsovården som fanns bland eleverna, dels de stora regionala olikheter som förelåg när det gällde elevers tillgång till framför allt skolläkare men även skolhälsovårdens närmaste samarbetspartners – kuratorer och psykologer.

Framför allt skolläkarna ville ha en skolöverläkare i ledningen på myndigheten, något som Skolverket sade absolut nej till. Påtryckningarna var intensiva och skolläkarna mobiliserade ett kraftigt motstånd mot förändringen av styrningen och statens roll för skolhälsovården. Den nedtonade statliga styrningen öppnade efter hand för privata initiativ. startade Exempelvis startade Gothia förlag tidningen *Skolhälsovård* med artiklar i olika hälsofrågor. Folkhälsoinstitutet tog också över vissa uppgifter, men tillsynsfrågan förblev olöst. Folkhälsoinstitutet var intresserat av att ta över ansvaret men var ingen tillsynsmyndighet.

År 1997 flyttades slutligen tillsynen av skolhälsovården till Socialstyrelsen, vilket var den lösning som Skolverket föreslagit. Det skedde efter skrivelser från Skolverket och diskussioner i såväl riksdagen som mellan myndigheter och med departementen. Mellan de båda myndigheterna skedde ”ett byte”, som innebar att paragrafer om barnomsorgen flyttades från Socialtjänstlagen till skollagen och den verksamheten ställdes under Skolverkets tillsyn, medan skolhälsovården

flyttades över till Socialstyrelsen. Skollagens kap. 14, som handlar om skolhälsovård, kvarstod dock i skollagen, vilket innebar att lösningen inte blev helt solklar. Skolverket skulle även fortsättningsvis tillse att huvudmännen anordnade skolhälsovård enligt skollagen (14 kap.1 och 2§§) och fortsatt ha tillsyn över den icke-medicinska delen av elevvården. Innehållet och kvaliteten i skolhälsovårdens medicinska verksamhet skulle stå under Socialstyrelsens tillsyn.

Diskussioner mellan de båda tillsynsmyndigheterna om ansvarsfördelningen rörande skolhälsovården har förts igen under mitten av 00-talet och en ny överenskommelse slöts år 2007. Enligt denna har Socialstyrelsen fortsatt ansvar för den medicinska delen av skolhälsovården. Skolverket har ansvar för att signalera till Socialstyrelsen om eventuella brister som upptäcks vid inspektioner, till exempel om skolläkare eller skolsköterska saknas.⁶ Ett motiv för Socialstyrelsens övertagande var att tillsynen av den medicinska delen av skolhälsovården borde utövas av den instans som hade bäst kompetens. Dessutom skulle sannolikt utvecklingen stimuleras av närheten till den medicinska kompetens som fanns på Socialstyrelsen. Samverkan med barnhälsovård, öppen vård och ungdomsmottagningar skulle också kunna underlättas, verksamheter som redan fanns under Socialstyrelsens tillsyn. Hälso- och sjukvårdslagen gällde redan för skolhälsovårdens yrkesutövning, liksom patientjournalen och en rad andra lagar och föreskrifter inom hälso- och sjukvårdens område.⁷

Skolhälsovårdens framväxt och den historiska kampen för en skolöverläkare i skolmyndigheten

Med beslutet om att flytta tillsynen till Socialstyrelsen hade en nära sextioårig statlig ledning av skolhälsovården från skolmyndigheternas sida avslutats. Kanske var det tur att jag då inte var särskilt medveten om den långa kamp som till slut hade krönts med skolöverläkartjänsten vid den statliga skolmyndigheten. När den första skolöverläkaren anställdes på Skolöverstyrelsen år 1943, hade anställningen föregåtts av en ungefär lika lång period av påtryckningar, d.v.s. i ungefär 60 år.⁸ Dessa kom från början från läkarhåll och småningom också från lärarorganisationer och myndigheter.

Skolhälsovården startade först i läroverken. Redan på 1830-talet berättas om en läkare i Växjö som gav läkarvård åt fattiga elever och i mitten av 1800-talet fanns läkare vid de flesta läroverk.⁹ År 1878 infördes en föreskrift om skolläkare i läroverksstadgan. För folkskolans del blev storstädernas skolhälsovård stilbildande för landet i övrigt. Göteborg var först på plan och startade skolhälsovård i början av 1890-talet. Några år senare kom en liknande organisation i gång i Stockholm. År 1898 anställdes tre skolläkare i Stockholm.

Relativt snabbt växte antalet läkare och även specialister på öron, ögon, mentalhygien m.m. började anlitas. Deras uppgifter då påminner faktiskt i hög grad om de nuvarandes. De genomförde regelbundna undersökningar i vissa klasser, hade uppsikt över de s.k. kontrollbarnen, gjorde bedömningar av vilka barn som inte borde börja skolan eller som behövde annan typ av undervisning. Läkarna i Stockholm började också snart att genomföra vetenskapliga studier i olika hälsofrågor, t.ex. rörande skolbarnens längdutveckling, skolbänkarna, barnens sjukdomsperioder, skolios etc. Det stora barnantalet lämpade sig väl för dessa undersökningar.¹⁰ För landsbygdens del gick utvecklingen dock betydligt långsammare. När Skolöverstyrelsen undersökte verksamheten år 1928, omfattades 90 procent av folkskolebarnen i städerna av skolläkarverksamhet men endast 10 procent av landsbygdens barn.¹¹

Tanken på ett statligt ansvar för skolhygien väcktes först av läkaren och riksdagsledamoten Axel Key omkring 1884 i samband med diskussionerna kring hans stora utredning om läroverkselevernars arbetsförhållanden. Ett stort problem ansågs vid denna tid vara att läroverkseleverna var eller riskerade att bli överansträngda av skolarbetet. Ett av Keys förslag för att förbättra elevernas arbetsförhållanden var att en medicinsk-hygienisk sakkunnig borde adjungeras vid den av läroverkskommittén föreslagna överstyrelsen för läroverken. Han fick stöd från läkarhåll och småningom också från lärarorganisationer och myndigheter. Idén med den statliga övervakningen gällde således från början läroverkseleverna men kom småningom också att omfatta folkskolans elever.

Motstånd mot en skolöverläkare vid skolmyndigheten fanns från början både på skolmyndigheten och i regeringskansliet. Så ifrågasatte exempelvis statsutskottet år 1932 om läkarnas undersökning av skolbarn verkligen krävde en skolöverläkare på en myndighet. Med åren kom dock allt fler att stödja idén. År 1937 framfördes kravet från Medicinalstyrelsen och Skolöverstyrelsen gemensamt. Med en läkare i ledningen på statlig nivå förväntades styrningen och utvecklingen av skolhälsovården över hela landet bli effektivare. Året efter togs frågan upp av 1936 års befolkningskommission liksom av en organisationsutredning angående Skolöverstyrelsen. Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening skrev 1938 till Kungl. Maj:t och påtalade behovet av en övervakning av skolhygien i landsbygdens små- och folkskolor.

Även 1940 års skolutredning tog upp frågan med skolöverläkaren i Stockholm, Urban Hjärne, som sakkunnig. Slutligen var marken uppenbarligen beredd och beslut om en skolöverläkartjänst fattades 1942. Den förste innehavaren blev C.W. Herlitz. Som skolöverläkare ingick han också som ledamot av överstyrelsen. Av detta kan man dra slutsatsen att läkaren på Skolöverstyrelsen redan från början fick en särställning bland tjänstemännen.

Argumentet för placeringen av skolhälsovården på skolans myndighet och inte på medicinalstyrelsen var att man ville utnyttja möjligheterna till ömsesidig påverkan pedagoger och läkare emellan. Skolhälsovårdens överläkare skulle bättre förstå skolans krav, om man arbetade i samma miljö som skolans tjänstemän och dessa kunde å sin sida ta intryck och lära av skolläkarens kunskaper om barns hälsa och behov, när de utformade sina kursplaner och anvisningar.

Herlitz' uppdrag var vid starten;

att planlägga, leda och övervaka en förebyggande, psykiskt och fysiskt fostrande, skolhygienisk verksamhet bland ungdomen och därvid särskilt lägga vikt vid ungdomens fostran till sunda levnadsvanor samt därjämte befordra undervisning av allmänt medicinsk-hygienisk innebörd i olika skolformer".¹²

En likvärdig tillgång till skolhälsovård över landet tycks då – som nu – ha varit den viktigaste frågan som Herlitz ägnade sig åt, när han tillträdde som Skolöverstyrelsens förste skolöverläkare.

Lösningen hette statlig finansiering.

Medan städernas skolhälsovård tycks ha haft en på många håll god eller åtminstone tillfredsställande organisation var det fortfarande stora problem på landsbygden. För att få till stånd en skolhälsovård över hela landet överlämnade Överstyrelsen i oktober 1943 en skrivelse till Kungl. Maj:t med förslag om statsbidrag till en allmän skolhälsovård. Skälen för detta var flera. Bland annat menade man att det nu var folkskolebarnens tur medan läroverkens skolhälsovård hade varit statsunderstödd sedan 1892, d.v.s. i drygt 50 år!

Ett stort problem ansågs bristen på skolsköterskor vara. Skolsköterskorna kom senare in i skolhälsovården än läkarna. Under de första decennierna med skolläkare fungerade lärarna och inte minst lärarinnorna som läkarnas förlängda arm i klassrummen. Lärarna kände väl till sina elever och deras sociala förhållanden. De såg till att elever i behov av läkartillsyn fick träffa doktorn, de bistod med förslag på vilka barn som borde få kolonivistelse och de utförde härselundersökningar, vägde och mätte ibland barn o.s.v.

I takt med att sjuksköterskor började tjänstgöra i öppen vård kom de att småningom överta dessa uppgifter. Den första skolsköterskan anställdes år 1919 av den första kvinnliga skolläkaren, Julia Kinborg von Sneidern. Hedvig Gjörlöf tjänstgjorde i Brännkyrka, Sofia och Katarina församlingar i Stockholm. Hon fungerade till en början mest som "lusfröken" men följde också barn till sjukbesök på kliniker och samverkade med lärarpersonalen om hygienien.¹³

När antalet skolsköterskor undersöktes år 1943, fanns det 43 anställda skolsköterskor. Många barn hade dock troligen tillgång till distriktsköterskor med skolsköterskeuppgifter inom ramen för sina tjänster. Överstyrelsen beräknade emellertid att två tredjedelar av folkskolebarnen var i behov av en intensifierad skolsköterskeövervakning.¹⁴ Behoven var stora, inte minst när det gällde frågor om barnens mentalhygien, sömn och livsföring. Överstyrelsen menade att en hel del problem skulle kunna lösas i samråd mellan läkare och lärare. Men det ställdes också krav på skolsköterskor: "En mycket önskvärd kraft i detta samarbete är skolsköterskan."¹⁵ Statsbidrag skulle utgå på villkor att verksamheten kom att omfatta alla barn och att såväl läkare som sköterskor var verksamma. Skolhälsovården skulle

vara hälsovårdande och inte ge sjukvård i egentlig mening, vilket var i enlighet med den praxis som gällt tidigare. Dessutom infördes ett gemensamt hälsokort för hela landet. Riksdagen 1944 biföll propositionen, som stödde överstyrelsens förslag från oktober 1943.¹⁶ Statsbidragsbestämmelsen fanns kvar till år 1958, då den togs bort och ersattes av en skyldighet för kommunerna att anordna skolhälsovård liksom för eleverna att delta i denna.¹⁷

Socialstyrelsen tar vid

När Socialstyrelsen tog över ansvaret 53 år senare, år 1997, skedde det på ungefär samma sätt som vid starten av Skolöverstyrelsen. En utredning igångsattes för att skaffa underlag för åtgärdsförslag. Skolhälsovårdens innehåll och dess författningsmässiga och organisatoriska förutsättningar skulle belysas.¹⁸ År 2000 genomfördes en granskning av skolhälsovården i tio kommuner i södra Sverige. I första hand ville man titta närmare på organisation och arbetssätt samt kontrollera hur långt skolhälsovården hade nått i sitt arbete med att ta fram ändamålsenliga kvalitetssystem. Resultaten visade att två tredjedelar av skolsköterskorna och mer än hälften av skolläkarna ansåg att resurserna inte var tillräckliga för att de skulle kunna bedriva en säker skolhälsovård. Socialstyrelsen fann också brister när det gällde den formella ledningen av skolhälsovården. I de fall chefen för verksamheten (vanligen en rektor) inte är medicinskt kompetent, ska chefen delegera ledningsuppgifterna för diagnostik och behandling till kompetent personal, d.v.s. till skolläkare. Mindre än hälften av verksamhetscheferna hade gjort detta.¹⁹

Socialstyrelsen menade att det fanns behov av att klargöra skolhälsovårdens inriktning. Svenska skolläkarföreningen fick i uppdrag att beskriva det vetenskapliga underlaget för skolhälsovårdens generella insatser, något man gjorde i samverkan med Skolsköterskeföreningen. Dessutom skulle professionen beskriva sina vetenskapligt grundade rekommendationer för verksamheten. Utifrån detta underlag har Socialstyrelsen, sju år efter övertagandet, givit ut riktlinjer för skolhälsovården. Av dessa framgår att verksamheten i stort följer historiskt fastlagda rutiner.²⁰ Övertagandet skedde i en period, då Socialstyrelsen intensifierade sina ansträngningar för att all verksamhet inom dess tillsynsområde skulle bedrivas utifrån

vetenskapliga kriterier. En av kritikpunkterna vid övertagandet var att mycket av den praxis som förekom inom skolhälsovården behövde utsättas för vetenskaplig granskning.²¹

Eftertanke...

Idag är det nära två decennier sedan Skolverket bildades och skolan genomgick den stora decentraliseringsreformen. Statens styrning av skolan har därefter successivt ökat igen, även om styrmedlens popularitet har växlat hos politiker och tjänstemän. Tillsynen av skolan har successivt stärkts; bildandet av en egen självständig myndighet år 2008 får ses som ett uttryck för den vikt och betydelse som tillsyn/inspektion idag tillmäts. Även utvecklingsuppdraget har vuxit under åren med stora ekonomiska statliga bidrag till fortbildning och satsningar på exempelvis mobbningsförebyggande arbete, elever i riskzoner, m.m. Elevvård och skolhälsovård utreddes i början av det nya seklet av *Elevvårdsutredningen* (SOU 2000:19).²² En av utgångspunkterna i direktiven var den nya ansvarsfördelning som rådde mellan myndigheterna beträffande tillsyn av skolhälsovården. Utredningen lanserade begreppet Elevhälsa som en betoning av verksamheternas främjande och förebyggande karaktär men också av sambandet mellan elev- och skolhälsovården. Inom Elevhälsan föreslogs att huvudmännen skulle åläggas ansvar för att en rad skilda yrkesgrupper med olika kompetenser fanns att tillgå; social, medicinsk, specialpedagogisk, psykologisk, omvårdnads och studie- och yrkesvägledning. I den kommande skollagen kommer det att visa sig vad regeringen valt att förverkliga av Elevvårdsutredningens förslag.

En slutsats man kan dra av utvecklingen är att flytten av skolhälsovårdsfrågorna från Skolverket till Socialstyrelsen knappast hade aktualiserats om dagens förhållanden hade rått år 1991. Decentraliseringen och det begränsade uppdrag Skolverket hade i starten var den huvudsakliga orsaken till överflyttningen. Skolverkets uppdrag skulle renodlas till kunskapsuppdraget och sidoverksamheter knoppas av. Socialstyrelsen använde vid denna tid regelstyrning i långt högre grad än det nya Skolverket, vilket ansågs underlätta tillsynen.

Såvitt jag känner till har ingen utvärderat vad det betytt för verksamheten på fältet att ha Socialstyrelsen som tillsynsmyndighet i stället för en skolmyndighet. Det är därför svårt att uttala sig

om eventuella effekter av överflyttningen. Samtidigt kan konstateras att knappast någon i dag ifrågasätter Socialstyrelsen som tillsynsmyndighet för skolhälsovården. Under den tid som gått har många kommuner valt att centralisera delar av sin elevvård, vilket ibland också innefattar skolhälsovården eller delar av denna. En kraftig expansion av antalet fristående skolor har skett och skolhälsovården har stundom varit bristfälligt utbyggd i dessa. Klart är att lokala problem med alltför stora elevgrupper per läkare kvarstår på sina håll, trots att Socialstyrelsen, liksom tidigare Skolverket, riktat kritik mot huvudmännen. Man kan nog anta att ekonomiska resurser och organisatoriska förändringar bland huvudmännen betytt mer än vilken statlig myndighet som har haft tillsynsansvaret.

Sammanfattningsvis förtjänar det att upprepas att skolhälsovården redan mycket tidigt fann sin form och därefter i stort endast modifierats mycket litet. I sina grunddrag ser verksamheten ut som den alltid gjort med satsning på hälsoarbete framför sjukvård, med regelbundna undersökningar av vissa barngrupper och särskild omsorg om vissa kontrollbarn. Därmed kan också konstateras att den varit och är relativt självgående oavsett statlig huvudman. Fokus i hälsoarbetet har självfallet sett olika ut i förhållande till förändringar i samhällets välfärd och generella hälso-problem.

I ett historiskt perspektiv kan man också konstatera att samarbetet mellan pedagoger och läkare innehåller både konstruktivt samarbete och negativa spänningar runt skolbarnen. Lärare på fältet och skoladministratörer har i hög grad lyssnat till och följt läkares råd och synpunkter i skolfrågor. Läkarnas inflytande har genom åren varit stort, när det gäller såväl skolmiljön och skolarbetets uppläggning som direkt rådgivning till barn och föräldrar. Den medicinska auktoriteten i samhället väger ofta tungt, och det var säkert ingen slump att skolöverläkaren på överstyrelsen hamnade direkt i styrelsen, när han väl efter många års strid fick en plats i Skolöverstyrelsen. Pedagogik som vetenskaplig disciplin har länge haft en relativt svag ställning, och pedagogers erfarenheter och kunskaper har inte alltid kunnat göra sig gällande. Man kan också anta att en del av motståndet då som senare mot en skolöverläkare i skolmyndigheten hängde samman med läkarnas stora auktoritet i samhället och

pretentioner på att bli lyssnade till. Med skolhälsovårdens tillsyn flyttad till Socialstyrelsen neutraliserades det eventuellt stora inflytande en läkare på Skolverket skulle ha haft.

Det hindrar inte att läkarnas inflytande på skolans vardagsarbete fortfarande är stort, inte

minst genom den stora ökningen av neuro-medicinska diagnoser och diagnosernas betydelse för att få resurser.

Lena Hammarberg

Noter

1. 1990/91;UbU4
2. Se t.ex Christina Hellblom-Thibblin, *Kategoriseringar av barns "problem" i skolans värld* 2004.
3. Se t.ex Märta Jonsson, *Elevvård – vad och hur?* SÖ R90:34, utgiven av Skolöverstyrelsens elevvårds- och hälsoprogram; Strandell; Projektbeskrivning SÖ 1991-08-07, ref i PM Skolverket 1991-11-01, Dnr 1344/91
4. Även min kollega, undervisningsrådet Ingrid Ekman ansvarade under en period för frågorna
5. Skolverkets rapport 2004, nr 53.
6. Muntl. Meddelande Claes-Göran Aggebo 2009, april. Efter Skolinspektionens bildande behövs en ny överenskommelse mellan de båda tillsynsmyndigheterna.
7. Skolverket, pm 1991-11-01, Dnr; 1344/91
8. Herlitz, *Skolhygienens historia* 1961.
9. Herlitz, 1961, s. 83
10. Hammarberg, *En sund själ i en sund kropp* 2001, kap 5.
11. Herlitz 1961, s. 118
12. Herlitz 1961, s. 146
13. Hammarberg 2001, s. 148
14. A. a.; En skolsköterska på Skolöverstyrelsen anställdes först 1963, d.v.s. 20 år efter att skolöverläkaren anställdes.
14. A. a. s. 149
15. A. a.
16. Skolverkets rapport 1994, nr 53, s.20.
17. Sos-rapport 1998:10
18. Socialstyrelsen 2002, *Skolhälsovården i tio kommuner i Sydsverige*.
19. *Socialstyrelsens riktlinjer för skolhälsovården 2004*
20. Se t.ex. Bremberg 1987 *School Health Service*. Bremberg framhöll i sin avhandling att hälsokontrollernas innehåll och uppläggning borde bli föremål för fortlöpande revideringar.
21. Utbildningsdepartementet: SOU 2000:19: *Från dubbla spår till Elevhälsa*

Referenser:

- Bremberg, Sven (1987) *School Health Service; Some critical issues, A comparison of two models*. Med. Diss, Linköpings universitet, nr 257
- Hammarberg, Lena (2001) *En sund själ i en sund kropp. Hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1880-1930* Diss, HLS Förlag.
- Herlitz, C.W. (1961) *Skolhygienens historia*. Magnus Bergvalls förlag, Stockholm.
- Hellblom-Thibblin, Christina (2004) *Kategoriseringar av barns "problem" i skolans värld*.
- Jonsson, Märta (1999) *Elevvård – vad och hur?* SÖ R90:43, Skolöverstyrelsen
- Skollagen (SFS 1985:1100, omtryckt 1991:1111)
- Skolverket (1992) *Skolhälsovården en utvärdering "nära och gratis"*, Skolverkets rapport nr 53, best.nr 92:102
- Socialstyrelsen (2002) *Skolhälsovården i tio kommuner i Sydsverige* Art.nr 2002-109-13
- Socialstyrelsen (2004) *Riktlinjer för skolhälsovården*
- Utbildningsdepartementet (SOU 2000:19) *Från dubbla spår till elevhälsa i en skola som främjar lust att lära, hälsa och utveckling*.

Läsebok för folkskolan – En nationell och medborgerlig kanon för det sena 1800-talets folkskolebarn

Inledning

Våren och sommaren 2006 debatterades införandet av en svensk litterär kanon flitigt i många olika offentliga sammanhang: inom politiken, i massmedia samt i skol- och universitetsvärlden. Debatten startade med att Folkpartiet Liberalerna, genom riksdagsledamoten Cecilia Wikström, påtalade behovet av ett slags lista över de viktigaste klassiska litterära svenska och internationella verken för att bland skolbarnen öka kunskaperna om Sveriges litteratur och historia. Därmed skulle gemensamma nationella referenspunkter skapas i förenandet av olika generationer, minoriteter och landsändar.¹ År 2008 inlämnade Folkpartiet också en motion till riksdagen om införandet av en litterär kanon i den svenska läroplanen. En sådan prioriteringslista med de främsta svenska och utländska författarna skulle förbättra lässkickligheten och allmänbildningen om vårt kulturarv. Framför allt förväntades de elever gynnas som i skolarbetet saknade stöd hemifrån.²

Intressant nog är detta inte första gången man från politiskt håll strävat efter att höja bildningsnivån i landets skolor genom upprättandet av en gemensam kanon. Liknande tankegångar låg faktiskt bakom utgivandet av den första allmänna läroboken för folkskolan i Sverige. En sådan kom ut år 1868 och hette *Läsebok för folkskolan*; den användes snart vid praktiskt taget alla svenska folkskolor och lärarseminarier.³ Tack vare dess stora spridning fick bredare samhällslager för första gången tillgång till i synnerhet svensk, men även nordisk, vitterhet i olika sammanhang. En engagerad tidningsdebattör uttryckte apropå behovet av en litterär kanon i 1870-talets Sverige:

Är det icke af allra högsta vikt, att det unga släktet tidigt får vänja sig att läsa och förstå hvad som af våra utmärkta författare skrives; att få smak för det sätt att uttrycka sig, som i

*verkligheten iakttages af dem, hvilka äro representanter för vår kultur?*⁴

Den liberale 1800-talspolitikern och skandinavisten Sven Adolf Hedin var inne på liknande tankegångar och menade att *Läsebok för folkskolan* svarade mot ett av folkbildningens mest oavvisliga behov: att genom en läsebok med det bästa av vad Sveriges litteratur ägde ”i olika grenar”, göra lärjungen förtrogen med sitt modersmål.⁵ Den dåvarande ecklesiastikministern F. F. Carlson, som var en av bokens initiativtagare, eftersträvade vidare att *Läseboken* skulle dana den svenska ungdomen till ”sann medborgerlighet”.⁶ Med *Läsebok för folkskolan* var således också målsättningen att – precis som i Folkpartiets litteraturkanonförslag – med hjälp av ”nationell” läsning öka kunskaperna om Sveriges litteratur och historia för att därmed stärka den svenska och nordiska identiteten.⁷

Föreliggande artikel handlar om målsättningarna med och innehållet i *Läsebok för folkskolan*, som på grund av statens tydliga inblandning i finansiering och redigeringsarbete också kallades för ”Statens Läsebok”. Innan denna bok presenteras närmare finns det dock anledning att kortfattat återvända till den svenska kanondebatten anno 2006. Det föreligger nämligen intressanta såväl lik- som olikheter vid en jämförelse med resonemangen cirka 135 år tidigare. Inte minst är statens roll och nationalismens betydelse uppenbara gemensamma nämnare.

Cecilia Wikströms kanonförslag från våren 2006 resulterade snabbt i såväl positiva som negativa reaktioner. På en del håll framhölls fördelarna med att sätta samman ett urval av författare och böcker som anses viktiga för Sverige. Svenska Akademiens dåvarande sekreterare Horace Engdahl var exempelvis positivt inställd och såg inga risker med att en kanonlista skulle skapa en ”snäv svenskhet”. Dock menade han att det var svårt för

en kommitté att en gång för alla bestämma en kanons innehåll. En sådan allmänt accepterad litterär lista uppkom inte så enkelt som genom ett kommittéutlåtande, menade Engdahl.⁸

Andra debattörer var långtifrån lika invändningsfria. Vissa menade att det vore onödigt att skapa en topplista över den klassiska litteraturen; alla borde få läsa och skriva vad de ville. Vem skulle egentligen få bestämma över vad som var bra och dålig litteratur? Eftersom litteraturen och inte minst den litterära smaken förändras över tid, ansåg man att en litterär topplista var än mer orimlig. En annan käpphäst handlade om huruvida det verkligen var statens uppgift att fastställa vilka böcker barn och ungdomar skulle läsa. Det riskerade att begränsa människors fria vilja att upptäcka andra författare. Litteraturvetaren och DN-skrubenten Stefan Jonsson ansåg exempelvis att det inte var regeringens, riksdagens eller Skolverkets sak att kommendera fram kultur. Farhågor fördes fram om att en svensk litteraturkanon riskerade leda till främlingsfientlighet och ett cementerande av en uteslutande idé om svenskhet.⁹

Läseboken i den nationella och kristna kontexten Som ovan påtalats var det just ett förmedlande av en svenskhet som var utgångspunkt för läroboksprojektet *Läsebok för folkskolan*. Det var en synnerligen tidstypisk agenda, eftersom 1800-talets andra hälft innebar massnationalismens genomslag i Sverige och stora delar av Europa. Med hjälp av tidningar, böcker, museer, världsutställningar, nationalsånger, flaggor, värnplikts-tjänstgöring och inte minst ett framväxande skolväsen, skulle de europeiska staternas medborgare nu på allvar bli medvetna om sin nationella tillhörighet.¹⁰ Det fanns kort sagt en strävan hos den moderna staten att ena medborgarna och få in dem i en föreställningsvärld om en gemensam identitet grundad på en gemensam etnicitet, ett gemensamt språk och inte minst ett gemensamt förflutet. Danandet av svenska medborgare skulle ske i många olika fora och skolan med dess läroböcker blev ett av de viktigaste. Det är därför inte särskilt konstigt att Artur Hazelius, en av *Läsebokens* viktigaste och ivrigaste upphovsmän, i många olika sammanhang var med och ”uppfann” typiskt svenska institutioner, exempelvis Skansen och Nordiska Museet. Hazelius kom, särskilt vad gäller

Läsebokens innehåll, att speciellt måna om det svenska språket. Han menade bland annat att läraren i svenska hade den viktiga uppgiften att ge lärjungen ”en fosterländsk riktning, att hos honom vårda det, hvarigenom han tillhör sin nation, det som är det egentliga uttrycket af en nations lif – modersmålet”.¹¹

Ett problem som uppmärksammades redan under folkskolans första årtionden på 1850- och 1860-talen, var bristen på skolböcker; det gällde inte minst för läsundervisning. Material för läsövningar saknades och det som fanns tillgängligt var oftast religiösa texter som psalmboken och bibeln. Hos alltfler skolfolk och samhällsdebattörer uttalades att man i skolan måste lämna den så kallade katekesläsningstraditionen och mer inrikta sig på profan skönlitteratur och naturvetenskaplig upplysning. Vid det första inspektorsmötet för folkskolan år 1862 framfördes därför krav på att staten borde understödja utgivandet av en lämplig läsebok. När historieprofessorn F. F. Carlson år 1863 tillträdde som eklelesiastikminister blev därför läseboksfrågan en av hans mest angelägna arbetsuppgifter. Carlson höll därefter ständigt sin vakande hand över arbetet och var också författare till några historiska texter i *Läseboken*.¹² Större delen av redigeringsarbetet utfördes dock av fem andra personer: Hans Forssell (docent i historia vid Uppsala universitet), Artur Hazelius (lektor i svenska språket och litteraturhistoria vid lärarseminariet i Stockholm), A. E. Holmgren (lektor vid Skogsinstitutet i Stockholm) samt C. A. V. Holmgren (professor i fysik vid Lunds universitet) och J. R. Pallin (lektor vid Nya Elementarskolan i Stockholm).

År 1868 utkom äntligen den 550-sidiga första upplagan och tack vare statssubventioner kostade den inte mer än 75 öre. De 25 000 exemplaren sålde slut tämligen snabbt och en mängd nya upplagor följde.¹³ Originalupplagan hade följande innehåll: 1. Stycken av blandat innehåll; 2. Naturskildringar från fäderneslandet; 3. Berättelser och lefnadsbilder ur fäderneslandets historia; 4. Naturskildringar från främmande land; 5. Berättelser och lefnadsbilder ur allmänna historien; 6. Beskrifningar af allmänna naturföreteelser, uppfinningar m.m.; 7. Danska och norska stycken. Säkert hade den på 1860-talet blomstrande skandinavismen stor betydelse för att just det danska och norska litterära arvet hade ett eget kapitel.

Som extra krydda var *Läseboken* försedd med vissa illustrationer, vilket var långt ifrån vanligt i samtidens läromedel. Förutom det nationellt fostrande syftet förväntades boken ge en allmän kunskapsorientering i flera skolämnen. Läroböcker i enskilda ämnen var nämligen sällsynta. Om sådana fanns tillgängliga, ansågs de ofta ha en alltför låg kvalitet eller vara alltför dyra. Därtill förväntades *Läsebokens* texter utgöra material för att praktisera läsekonst och en rad andra språkliga färdigheter, som rättskrivning, uppsatsskrivning, analys av grammatik och disposition samt utförande av muntliga och skriftliga referat. Flera detaljerade lärarhandledningar gavs för övrigt ut för att underlätta användandet av *Läseboken*.

Läseboken användes i den svenska skolan ända fram till 1940-talet, även om konkurrensen från andra läromedel blev allt hårdare. Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa*, som kom ut första gången 1906, utgavs exempelvis som ett alternativ till *Läseboken* i början på 1900-talet. Av åtskilliga seminarie- och folkskollärare betraktades innehållet i *Läsebok för folkskolan* som ett fullständigt och tillräckligt kunskapsystem; därmed blev den också en viktig del i lärarutbildningen. Inte minst fick boken en stor betydelse i fattiga arbetarhem. Såväl barn som vuxna kramade ofta musten ur berättelser och dikter i *Läseboken*, inte sällan den enda tillgängliga litteraturen i många familjer. Författare och autodidaktiker som Jan Fridegård och Ivar Lo-Johansson har i vuxen ålder omtalat bokens betydelse för deras litterära förkovran i unga år.¹⁴

I planerna på en svensk allmän lärobok för folkskolan hade man inte minst danska och norska förebilder som inspirationskällor. I Danmark fanns skolmannen Matz Matzens *Dansk Læsebog* och i Norge *Norsk Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet*, som författats av prästen och författaren P. A. Jensen. I den svenska debatten, till exempel i den liberala tidningen *Aftonbladet*, uttalades också att den danska och norska folkbildningen, bland annat tack vare goda läroböcker, hade kommit avsevärt längre än i Sverige.¹⁵ Ungefär samtidigt som *Läseboken* utkom också i Finland den av Karl Collan sammanställda *Läsebok på prosa för Finlands ungdom*. Utgivningen av encyklopediska läroböcker var emellertid inte enbart en nordisk företeelse. I USA och många västeuropeiska länder utarbetades läromedel i syftet att

upprätthålla och stärka lojaliteterna med det bestående samhället, framkalla lydnad mot lagar och befallningar, förmå medborgarna till samverkan utan allvarliga konflikter samt att frambringa enighet, mod och disciplin gentemot yttre fiender. Målet var att de unga medborgarna skulle bli delaktiga i det rika nationellt kulturella arvet. De förväntades få en identitet som svenskar, norrmän, danskar, tyskar, amerikaner eller italienare etcetera.¹⁶

Lika mycket som den allmänna värnplikten, blev skolundervisningen en given del i nations- och statsbygget under 1800-talets andra hälft. Historien blev central i denna strävan. Det framställdes som självklart att det främst var historieämnet som formade till fosterlandskärlek. Lika givet var det att i eleverna inskärpa den rätta tron samt göra dem gudfruktiga och trogna den lutherska läran. Nationalismen och kristendomen blev följaktligen två dominerande och sammanbundna teman i *Läsebok för folkskolan*. Den kristna tonen och den ödmjuka förtröstan inför Gud sätts för övrigt an direkt genom att första texten i boken är dikten ”Guds godhet”:

*Hvem gjorde skyn så klar och blå
Och ängens mark så grön?
Hvem lärde blomman dofta så
Och le i skrud så skön?
Hvem har väl fogeln vingar skänkt
Och lärt den sång så klar?
Hvem har de rika färger stänkt
På fjärlins vingepar? –
Det var vår fader och vår Gud:
Till honom höje sig vår lofsångs ljud!*

Inte sällan anknöts det nationella budskapet till den lutherskt kristna tron, här i dikten ”Barnens bön för fäderneslandet”:

*O Gud, bevara vårt fädernesland,
Vårt dyra, älskade hem!
Vår fredliga bygd, vår lugna strand,
O Gud, beskydda dem!
Vår moders hydda, vår faders gård,
Vår barndoms vagga, vår ungdoms vård,
Beskräma dem med din hand!
Bevara vårt fosterland*

Stärkandet av den nationella andan innebar också att förmedla kunskaper om Sverige och dess invånare. Delen ”Naturskildringar från fäderneslandet” påbörjas med Rickard Dybecks ”Fosterjorden”, som sedermera blev Sveriges nationalsång ”Du gamla, du fria”. Här ger Erik Gustaf

Geijer en bild av landet, ”som utsträcker sig inom så många polhöjder”. Esaias Tegnér framför sin uppfattning om svenska språket: ”Årans och hjeltarnes språk! Hur ädelt och manligt du rör dig. Ren är som malmen din klang, säker som solen din gång.” Likt en modern turistbroschyr presenteras Sveriges alla delar. Fredrika Bremer skriver om Norrland; P. B. Sköldbögen och G. Thomée har en text, ibland tämligen nedlåtande, om lapparna som sägs tillhöra den ”Tscheudiska grenen av den Mongoliska folkstammen”; P. H. Widmark skriver om de starka, ihärdiga och kraftiga dalkarlarna som mest av alla i Sverige bevarat ”föräldrarnas språk, seder och lynne”.

Värmlandsfödde Geijer botaniserar naturligtvis om sitt hemlandskap med dess långsträckta vattendrag och dalar. Om huvudstaden får läsaren egentligen veta anmärkningsvärt lite; då skrivs det avsevärt mer om en annan av Sveriges storstäder: Göteborg. Vidare guidas vi genom Småland. Här presenteras det anmärkningsvärda med kvinnorna i Varend och att dessa sedan urminnes tider åtnjutit lika arvsrätt med sina bröder. Förklaringen är dock inget rättvis- eller jämlikhetstänkande mellan könen. Förmånen är i stället en följd av kvinnornas ”en gång visade mannamod mot landets fiender”. Det var alltså utifrån manliga karaktärsdrag som kvinnorna förtjänade jämställdhet. Vad gäller genusrelationer är det förövrigt väldigt sällan kvinnor kommer till tals överhuvudtaget. 1800-talets genuskontrakt, som föreskrev kvinnans osynlighet i offentliga sammanhang, är slående i *Läsebokens* innehåll. De enda kvinnor som i viss mån erbjuds plats är heliga Birgitta och drottning Kristina. Vidare har J. A. Agardh med en text om Skåne, där slättborna framställs som starkare och mer uthålliga än skogsborna. Att presentationen av Sveriges landskap, människor och viktigaste djur avslutas med B. E. Malmströms dikt ”Fosterlandet” är givetvis ingen tillfällighet. Notera återigen hur sammantvinnad nationen är med den evangeliskt lutherska tron:

*Du ärorika fosterland,
Der fädrens kummel stå;
Du höga, fjellbekrönta strand,
Der trogna böljor slå;
Du glada hem, du fridens kust
Gud sträcke uti nöd och lust
Utöfver dig sin hand!*

I fabler och sedelärande berättelser får de unga eleverna lära sig vikten av flit, ödmjukhet och

respekt för auktoriteter med hjälp av ordspråk som ”sjelf är god dräng”; ”små sår och fattiga vänner skall man icke förakta” samt ”bättre tiga än illa tala”. Ambitionen att ge folkets barn kunskaper om den nationella och nordiska litteraturen framkommer tydligt i textvalen. Här finns till exempel Geijers ”Odalbonden” och ”Vikingen”, Tegnér ”Flyttfoglarne”, Runebergs ”Sven Dufva”, Wallins ”Förtröstan”, Böttigers ”Dalvisa” och Topelius ”Barnens bön till fäderneslandet”. Uppenbart var att de ”finska” författarna Johan Ludvig Runeberg och Zacharias Topelius lika självklart räknades in i det svenska kulturarvet som de litterära ”svenska” högdjuren Erik Gustaf Geijer och Esaias Tegnér. Det säger något om att rikssprängningen mellan Sverige och Finland 1809 inte nödvändigtvis gällde den kulturella sfären.¹⁷ Beträffande det nordiska litterära arvet ingick isländska sagor som ”Ragnar Lodbroks saga” och ”Sagan om Hjalmar och Ingeborg”. Därtill fanns en särskild avdelning i boken som hette ”Danska och Norska stycken”. Här fick de unga folkskole- eleverna stifta bekantskap med den norske nationalfadern Björnstjerne Björnson samt danskarna Adam Oehlenschläger och N.F.S. Grundtvig.

Under 1800-talets andra hälft började statsmakter på olika håll i Västeuropa satsa på historien som nationellt identitetsskapande. Ny forskning initierades, historiska källor utgavs och man utnämnde lärare och professorer i ämnet historia. På många sätt uppfann man en historia som skulle passa in i en specifik nationell självbild. De olika europeiska nationaliteterna, inte minst den svenska, formades genom insamlandet av nationella erfarenheter och historier.¹⁸ I *Läse-boken* var det tydligt att historien gick i första ledet i danandet av den unge svenske medborgaren. Avdelningen ”Berättelser och lefnadsbilder ur fäderneslandets historia” tog till exempel hela 140 sidor i anspråk, det vill säga, en hel fjärdedel av hela boken. Här får vi följa Sveriges äldsta bebyggare med fornnordisk gudatro över vikingatiden fram till den svenska statens verkliga grundande, det vill säga då Gustav Vasa understödd av dalaallmogen befriade ”det älskade fosterlandet” från det ”främmande danska väldet”. Gustav Vasa framställs föga oväntat som den store landsfadern; framförallt får hans införande av reformationen och avskaffande av katolicismen stor plats. Vidare presenteras kungar som Karl X, Karl XI och

givetvis Karl XII som sanna svenska hjältekonungar. Anmärkningsvärt är att knappt något sägs om Gustav III, Gustav IV Adolf och Karl Johanstiden. Än märkligare framstår det att förlusten av Finland i 1808–1809 års krig mot Ryssland inte nämns alls, förutom implicit i Runebergs hjältedikt om Sven Dufva. Kanske ansågs det som oviktigt, eller som en alltför stor nationell nesa, för att finnas med i ett verk som förväntades dana en svensk medborgerlig anda i positiv bemärkelse. Unionen med Norge presenteras som naturgiven, gynnsam och självklar – givetvis enligt 1812 års politik, då Finland skulle glömmas och Skandinavien erövras.¹⁹ Till saken hör dock att unionen mellan Sverige och Norge, från tidigt 1860-tal, började knaka ordentligt i fogarna. Av detta märks inget i *Läseboken*.

Mottagandet av *Läseboken*

Inledningsvis bemöttes *Läsebok för folkskolan* positivt av kritikerna. Det dröjde några år innan de negativa omdömena tog överhanden, till exempel då Ellen Key i slutet på 1880-talet kallade *Läseboken* för en ”nationalolycka”.²⁰ Ämbetsmannen i Ecklesiastikdepartementet Simon Nordström recenserade *Läseboken* år 1869 i *Svensk Literatur-Tidskrift*. Framförallt berömde Nordström kunskaperna om ”fäderneslandets värld” och ”våra hem och våra bröder i vidsträcktare bemärkelse”. Han betonade betydelsen av att lära älska och känna det folk, ”som våra bröder bar långt före våra dar”. Återigen handlar det uppenbarligen om ett maskulint fädernesland. Kvinnor hade ingen offentlig plats i den Nordströmska svenska nationen. Givetvis var han långtifrån ensam om denna beskrivning av det rådande genuskontraktet; i hög grad var den svenska nationen fortfarande enkönad, även om folkskolan i sig innebar en möjlighet för många kvinnor att göra lärarkarriär. Nordström menade fortsättningsvis att man med all rätt i samtiden klagade över en bristande kärlek till fäderneslandet, en brist som bland annat avspeglades i den stora utvandringen till Amerika.

Därför var statens initiativ till en läsebok bra, även om han principiellt ansåg att det inte var statens uppgift att ge ut en sådan. I detta fall helgade dock ändamålen medlen.²¹

Nordström påtalade också några tillkortakommanden i *Läseboken*. Bland annat menade han att det saknades folkvisor och folksagor samt att innehållet var alldeles för humorlöst. Därtill hade han gärna sett fler upplysningar om författarna till de mest betydelsefulla texterna. Att helhetsintrycket ändå var positivt framgår avslutningsvis av följande citat:

*Vi avsluta vår granskning med att åter lyckönska den nya läseboken till den stora spridning, hon ovedersägligen förtjänar. Hon bör blifva en rik källa till bildning och nöje för hvarje skola, för hvarje hem, der svenskt tungomål talas. Må hon blott såsom sådan lärorik och väckande läsning komma i goda händer! Måtte snart Sveriges samtliga folkskolelärare vara mäktiga att på denna lilla grundval för en sund folkbildning fortbygga såsom sig bör, och måtte de, befriade från anspråken på en mängd olikartade färdigheter, få uteslutande egna sig åt sitt egentliga kall.*²²

Med hjälp av *Läseboken* skulle alltså en svensk litterär, historisk och allmänbildande kanon spridas till varje skola och varje hem och därmed utgöra en grundsten i den svenska folkbildningen. På 1860-talet var onekligen det nationella budskapet något som väldigt få människor ifrågasatte; det var självklart att en statlig lärobok cementerade en nationell svensk identitet grundad på en evangelisk luthersk gudstro. I dag är misstänksamheten desto större mot att statligt understödda läroböcker och läroplaner ska förmedla ett nationellt svenskt innehåll med kristna värderingar som grund. Det erbjuder de senaste årens skoldebatt många exempel på, vilket inte minst blev uppenbart då Cecilia Wikström våren 2006 påtalade behovet av en nationell litterär kanon i svensk skolundervisning.

Henrik Edgren

Noter

1. Se t ex pressmeddelande från Folkpartiet i riksdagen 2006-08-10.
2. Motion 2008/2009: Ub 236 Litterär kanon.
3. Folkskolan var uppdelad i en tvåårig småskola och en fyraårig folkskola. *Läsebok för folkskolan* skulle läsas under det andra stadiet, det vill säga från det tredje till det sjätte skolåret.
4. *Tidning för folkskolan*, n:o 21, 16/11 1874.
5. Hedin, S.A., 1868. Citatet är hämtat från Furuland, 1991, s. 75 f.
6. Om Carlsons nationella målsättningar med *Läsebok för folkskolan*, se bl. a. Jansson, 1987, s. 21 f.
7. Till saken hör att Folkpartiet Liberalerna i sin motion också betonade vikten av att centrala utländska författare ingick i den litterära kanon. Se vidare i Motion 2008/2009: Ub 236 Litterär kanon. Motsvarigheten i 1860-talets kanonresonemang var att man eftersträvade att också nordiska författare borde ingå i lärobokslitteraturen.
8. *DN Kultur*, 2006-07-26.
9. Se t ex artikel av Stefan Jonsson i *DN Kultur* 28/6 2006.
10. Om nationalismens framväxt i Europa under 1800-talet, se t. ex. Hobsbawm, 1992.
11. Citat taget från Petersson, 1999, s. 124.
12. Carlson skrev texterna "Tåget öfver Bält", "Slaget vid Lund" samt "Drag ur folkets lif i sjuttonde århundradet".
13. *Läseboken* blev således en gynnsam ekonomisk affär för det utgivande förlaget Norstedt & Söner.
14. Furuland, 1991, s. 78 ff.
15. *Aftonbladet*, 5/4 1867.
16. Tingsten, 1969, s. 13 f.
17. Om Runeberg som en viktig del i det "svenska" kulturella arvet under 1800-talet, se bl. a. Jansson, 2004 och hans kommande bok om de finsk-svenska gemensamheterna efter 1809.
18. Se bl. a. Sjöstrand, 1996. s. 15.
19. Se Edgren, 2009, "Nationell katastrof, bortglömd eller ointresse? Finland i Sverige från rikssprängningen fram till 1830-talet", artikel som under 2009 publiceras i Riksarkivets jubileumsskrift om 1809.
20. Furuland, 1991, s. 65. Även den år 1880 bildade SAF, Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening, var kritiskt inställd till *Läseboken*. Man menade bland annat att innehållet var för svårt och därmed för dåligt anpassat till de unga skolbarnens kunskapsnivå. Exakt samma kritik fördes fram redan år 1874, under signaturen "A-I", i tidningen *Tidning för folkskolan*, n:o 20.
21. Nordström, 1869, s. 82 ff.
22. Nordström, 1869, s. 100.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

- Dagens Nyheter*, kulturdelen, 2006-06-28.
Dagens Nyheter, kulturdelen, 2006-07-26.
Aftonbladet, 5/4 1867.
Folkpartiet, Pressmeddelande i riksdagen 2006-08-10.
Hedin, S. A., 186, *Hvad folket väntar af den nya representationen*,
Läsebok för folkskolan, 1868, Stockholm.
Nordström, Simon, 1869, "Folkskolelitteratur", i *Svensk Literatur-Tidskrift*, Forsell, Hans, (red), Uppsala.
Riksdagsmotion 2008/2009: Ub 236 Litterär kanon
Tidning för folkskolan, 1874. Utgifwen af Chr. L. Anjou och Karl Kastman under medverkan af Lärare wid
Folkskollärare-seminarierna samt af flere folkskoleinspektörer, Linköping.

Litteratur

- Berg, Hjalmar, 1934, "Hur läsebok för folkskolan kom till", i *Skola och samhälle: tidskrift för folkundervisningen*, Stockholm.
Edgren, Henrik, 2009, "Nationell katastrof, bortglömd eller ointresse? Finland i Sverige från rikssprängningen fram till 1830-talet", artikel som publiceras i Riksarkivets jubileumsskrift om 1809.
Furuland, Lars, Efterskrift. I: *Läsebok för folkskolan. Faksimileutgåva efter första upplagan 1868*, Stockholm.
Furuland, Lars, 1991, *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*, Uppsala.
Hedin, S. A., *Hvad folket väntar af den nya representationen: femton bref från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar*, Stockholm.
Hobsbawm, Eric, 1992, *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge.
Jansson, Torkel, 1987, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation. En konturteckning av 1800-talets Norden*, Uppsala.
Jansson, Torkel, 2004, "Runeberg och svenskheten i Sverige – svenskheten i Sverige och Runeberg", i *Historiska och Litteraturhistoriska studier* 79, Helsingfors.

- Melander, Björn, 1996, *Svensk sakprosa – Läsebok för folkskolan – bakåtsträvande eller framåtblickande*, Lund.
- Ohlson, Erik A., 1945, "Det var en gång" – Ur barn- och ungdomsläsningens historia", i *Bokvandringar – Uppsatser om böcker och boksamlare*, Stockholm.
- Ollén, Bo, 1996, "Nya läseboken växer fram", i Ollén, Bo (red), *Från Sörgården till Lop-nor. Klassiska böcker i ny belysning*, Stockholm.
- Petersson, Inga-Lisa, 1999, *Statens Läsebok*, Lund.
- Sjöstrand, P.O., 1996, *Hur Finlands vanns för Sverige – En historia för nationalstater*. Uppsala
- Tingsten, Herbert, 1969, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm.

(forts. fr. sid. 6)

Ny kursplan i samhällskunskap

Enligt Skolverket har kursplanen 2000 varit otydlig och fört med sig vissa brister i undervisningen. Det har varit upp till den enskilde läraren att själv avgöra vad som ska behandlas i undervisningen. Kursplaner för de samhällsorienterande ämnena ska därför skrivas om. Vad som kommer ut av den process som har satt i gång är oklart, men några direktiv finns.

Den stora skillnaden mot tidigare är troligen en tydligare ämnesuppdelning. Samhällskunskap kommer att få behålla det särskilda ansvaret för demokratifostran, men vissa baskunskaper blir framlyfta. Eleverna ska få en förståelse för samhällsinstitutionernas verksamhet, syfte och organisation samt för politiska procedurer. Handlingsperspektivet kommer att finnas kvar med en kraftigare betoning på förmågan att tillämpa de demokratiska värdena.

Lena Bronäs

Protokoll från årsmöte den 21 april 2009 på Lärarnas hus, Stockholm

1. Årsmötet öppnas av ordförande Solveig Paulsson som hälsade 10 medlemmar välkomna.
2. Årsmötet valde sittande ordförande att också sköta årsmötetsförhandlingarna. Till sekreterare för årsmötet valdes Esbjörn Larsson. Dagordning fastställdes enligt utskick.

~~2-3~~ Per-Erik Eriksson och Gunvor Larsson-Utas valdes att jämte ordföranden justera protokollet.

Formaterade: Punkter och numrering

~~3-4~~ Årsmötet konstaterade att kallelsen till årsmötet utsänts i behörig ordning.

Formaterade: Punkter och numrering

~~4-5~~ Resultaträkning och balansräkning föredrogs och dispositionerna godkändes. Styrelsen beviljades ansvarsfrihet för det gångna året.

Formaterade: Punkter och numrering

~~5-6~~ Solveig Paulsson omvaldes enhälligt till ordförande. Även i övrigt följdes valberedningens förslag. Till ordinarie ledamöter omvaldes Bertil Bucht, Solveig Eklund, Esbjörn Larsson och Stig G Nordström. Eva Forsberg nyvaldes efter Sven-Åke Johansson som avgick. Som suppleanter omvaldes Annika Andrae Thelin och Bengt Johansson. Elisabeth Nihlfors nyvaldes som ersättare för Eva Forsberg. Samtliga valdes med acklamation.

Formaterade: Punkter och numrering

Som ordinarie revisorer omvaldes i enlighet med valberedningens förslag Agneta Linné och Gösta Berglund. Johannes Westberg valdes som revisorssuppleant.

Till ny valberedning valdes Sven Salin (sammankallande), Kerstin Skog-Östlin och Per-Erik Eriksson. Stefan Rimm valdes som suppleant.

Det innebär följande funktionärer i föreningen under det kommande året:

Ordförande:

Solveig Paulsson

Ledamöter:

Solveig Eklund

Bertil Bucht

Eva Forsberg

Stig G Nordström

Esbjörn Larsson

Suppleanter:

Bengt Johansson

Annika Andrae Thelin

Elisabeth Nihlfors

Revisorer:

Agneta Linné

Gösta Berglund

Johannes Westberg, suppleant

Valberedning:

Sven Salin, sammankallande
Kerstin Skog-Östlin
Per-Erik Eriksson
Stefan Rimm, suppleant

6-7. Årsavgiften för 2008 var enligt tidigare beslut 250 kronor. För 2009 fastställdes den till oförändrat belopp. För makar som endast önskar en uppsättning av böcker och tidskrifter tillämpas taxan 300 kronor. För studenter under utbildning tillämpas reducerad avgift, 100 kronor.

7-8. Arvoden till sekreterare, Vägvalsredaktör respektive kassaförvaltare fastställdes till samma belopp som tidigare, 990 kronor. För årsboksredaktören beslutades också som tidigare ett rambelopp för resor och andra utgifter på 4 000 kronor.

8-9. Övriga frågor:

a.) *Utgivningen av årsböcker:* Torgny Nevéus, *I katedern på orgelstolen vid bikuporna: en folkskollärares verksamhet för hundra år sedan* har precis kommit ifrån tryckeriet. Därefter kommer Bengt Johanssons nyutgåva av rapporter om matematikundervisningen i Sverige vid sekelskiftet 1900 att ges ut. Vidare har det inkommit ett förslag på en antologi redigerad av Anna Larsson (Umeå).

b.) *Utgivningen av Vägval:* Nästa nummer kommer ut i juni och i höst planeras ett dubbelnummer om förskolan. Under 2010 planeras ett nummer om mångkulturalitet.

c.) *Det minskade medlemsantalet:* Det minskade medlemsantalet diskuterades, varvid styrelsen redogjorde för de åtgärder som görs. Däribland togs möjligheten att bli uppmärksam i tidskrifter upp (ex. *Utbildning och demokrati*). Vidare poängterades vikten av att sprida information om föreningen vid lärarutbildningar, lärarfackliga institutioner m.m. Ordföranden ville också tänka sig någon form av exponering vid höstens Skolforum. Mötet gav styrelsen i uppdrag att undersöka möjligheten att införa ett så kallat institutionsmedlemskap.

9. Ordföranden avslutade mötet. Styrelsen och redaktionskommittén tackades för sitt arbete under det gångna året.

Samvaron avslutades med en uppskattad föreläsning rörande de svenska läroverkens utveckling under 1800-talet och ett angenämt samkväm.

Vid protokollet

Esbjörn Larsson

Justeras

Solveig Paulsson

Per-Erik Eriksson

Gunvor Larsson-Utas

**FÖRENINGEN FÖR SVENSK
UNDERVISNINGSHISTORIA**

**VERKSAMHETSBERÄTTELSE
för arbetsåret 2008**

Föreningens styrelse bestod vid arbetsårets ingång av följande ledamöter: Solveig Paulsson (ordförande), Bertil Bucht (Vägvalsredaktör), Solveig Eklund, Sven-Åke Johansson (vice ordförande), Stig G. Nordström (kassaförvaltare och årsboksredaktör) och Lisbeth Rudemo (sekreterare).

Föreningen höll sitt årsmöte den 10 april 2008 i Lärarnas Hus, Stora Essingen, Stockholm.

Årsmötesförhandlingarna omfattade de stadgeenliga, årliga punkterna. Styrelsen beviljades ansvarsfrihet. Till ordförande omvaldes Solveig Paulsson. Av övriga styrelseledamöter omvaldes Bertil Bucht, Solveig Eklund, Sven-Åke Johansson och Stig G. Nordström. Esbjörn Larsson nyvaldes efter Lisbeth Rudemo som avgick. Som suppleanter omvaldes Eva Forsberg och Bengt Johansson. Annika Andrae Thelin nyvaldes som ersättare för Kerstin Thoursie som avgick.

Agneta Linné och Gösta Berglund omvaldes som revisorer och Johannes Westberg nyvaldes som revisorssuppleant.

Till valberedning utsågs Sven Salin (sammankallande), Sonja Hjorth och Kerstin Thoursie samt Kerstin Skog-Östlin som suppleant.

Föreningens styrelse har sammanträtt fyra gånger under 2008. Delar av styrelsen har därutöver deltagit i planeringsmöten inför de konferenser som hållits under året.

Under året har föreningen anordnat ett symposium och en konferens. Symposiet *Valfrihet inom skolområdet!* anordnades i samband med årsmötet och konferensen *Att leda en skola – mission possible? En konferens om rektors roll* anordnades den 24 april som ett samarrangemang med Stiftelsen Sveriges allmänna folkskolläraiförening och Sällskapet för folkundervisningens befrämjande. Därutöver deltog föreningen även vid konferensen *Ordens magi* i Stockholm den 2 december.

Årsavgiften har under 2008 varit 250 kronor, för sammanboende 300 kronor. För studenter under utbildning tillämpas reducerad avgift, 100 kr. Beträffande föreningens ekonomi hänvisas till den bifogade årsredovisningen.

Medlemsantalet var vid slutet av året cirka 340 betalande medlemmar.

Tidskriften *Vägval* utkom under året med två enkelnummer och ett dubbelnummer. Under 2008 har två volymer i årsboksserien utkommit:

208 Anders Nilsson: *Yrkesutbildningen i Sverige 1850-1910*.

209 Esbjörn Larsson: *Ny utbildningshistorisk forskning. Tio bidrag från Nationella forskarskolan i utbildningshistoria*

Stockholm den 10 mars 2009

Solveig Paulsson ordförande	Sven-Åke Johansson vice ordförande	Stig G Nordström kassaförvaltare och årsboksredaktör
Solweig Eklund	Bertil Bucht Vägvalsredaktör	Esbjörn Larsson sekreterare

aktuellt • aktuellt • aktuellt • aktuellt • aktuellt • aktuellt

Seminariedag för lärare, skolledare och skolpolitiker

SKOLAN I INDUSTRILANDET SVERIGE

Forskare, lärare och skolledare belyser frågan om skolans och lärarnas roll i samhällsutvecklingen vid ett heldagsseminarium

torsdagen den 19 november 2009

på ARBETETS MUSEUM i Norrköping

Seminariet är kostnadsfritt och anordnas av Lärarförbundet och Stiftelsen SAF i samarbete med Arbetets museum. Deltagarna blir bjudna på lunch och kaffe.

Alla medlemmar i Föreningen för svensk undervisningshistoria inbjuds delta.

Utställningen Industriland ger den historiska bakgrunden till skapandet av välfärdslandet och industrinationen Sverige. Fokus är perioden 1930–1980. Under denna period lanserades begrepp som folkhem, samförstånd och demokratisk design och grunden lades för den bild av Sverige som finns än i dag. Det blir en guidad visning av museet med bl.a. utställningen med den kände karikatyrtecknaren EWK:s alster.

Vi återkommer efter sommaren i nästa nummer av Vägval med detaljerad information om programmet samt om resealternativ. Boka in dagen i Din almanacka!

Styrelsen

Information om fjärde nordiska utbildningshistoriska konferensen i Uppsala 1–2 oktober 2009 finns att läsa på:

www.educ.uu.se/utbildningshistoria09

aktuellt • aktuellt • aktuellt • aktuellt • aktuellt • aktuellt
